

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ ОПЕРАЦІЙНОГО РИЗИКУ БАНКУ

Статтю присвячено дослідженню інструментарію оцінки операційного ризику банків. Визначено сутність операційного ризику банку, фактори, що зумовлюють його появу, розглянуто сутність методів оцінки операційного ризику банку.

Ключові слова: банк, операційний ризик, моделі оцінки операційного ризику, ключові індикатори операційного ризику, картографування операційного ризику.

Вступ. Основною причиною, що зумовила підвищення уваги органів банківського надзору, отже, і українських банків, до управління операційним, або операційно-технологічним ризиком, є приділення уваги цьому виду ризиків з боку Базельського комітету з банківського нагляду, а саме, визначення в Базелі 2 основних параметрів щодо управління цим видом ризику.

Упровадження ефективних систем і процедур управління операційним ризиком може, крім виконання вимог банківського нагляду, мати також низку інших позитивних наслідків, зокрема, таких як: мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки банку, попередження шахрайства тощо.

У російській та українській економічній літературі операційний ризик банків досліджується, переважно, в контексті управління ним у системі електронних грошей (В. Кузнецов, О. Рудакова [10]), у системі Інтернет-банкінгу (Л. Лямін [14], Д. Каленбет [6], П. Ревенков та А. Воронін [18, 19]), у платіжних системах (В. Ющенко, А. Савченко, С. Цокол, А. Єліфанов [16], С. Криворучко [8, 9], А. Іконніков [5], А. Кузьмін [11, 12]).

Окремі аспекти управління операційним ризиком банку, такі як: визначення його сутності, структури, класифікації, механізму оцінювання та мінімізації, розроблялись у роботах Е. Лакосніка [13], Б. Сазікіна [22], С. Дмитрова, А. Коваленко, О. Меренкової [3, 4], А. Коротова [7], В. Альгіна [1], І. Готовчікова [2] та інших.

Розробка практичних аспектів управління ризиками здійснюється рейтинговими агентствами (Ernst&Young, PricewaterhouseCoopers, McKinsey, Roland Berger), банками (JP Morgan Chase, Commerzbank, Deutsche Bank, UniCreditbank) і міжнародними організаціями (Basel Committee on Banking Supervision).

Не зважаючи на глибину наукових досліджень у цій сфері, наявні розробки і рекомендації не дають цілісного уявлення про природу операційного ризику, його види; мало вивчені можливості адаптації до умов України вироблених світовою практикою моделей його аналізу, оцінки і прогнозування; певною мірою бракує практичних рекомендацій щодо застосування зарубіжних методів і моделей оцінювання операційного ризику в умовах функціонування банківської системи України. Водночас, цілі і задачі управління операційним ризиком пред'являють підвищені вимоги до адекватності і ефективності методів його аналізу та оцінювання.

Метою цієї статті є узагальнення основних методів оцінки операційного ризику банку в системі управління ним.

Виклад основного матеріалу. У результаті проведеного дослідження визначено, що єдиного підходу до розуміння операційного ризику не існує, що ускладнює ідентифікацію факторів впливу на нього та його оцінку. Загальноприйнятим є визначення операційного ризику за Базельською угодою: «... Ризик збитків, що виникає в результаті неадекватних або помилкових внутрішніх процесів, дій співробітників і систем або в результаті зовнішніх подій. Поняття включає в себе правовий ризик, але виключає стратегічний ризик і ризик втрати ділової репутації». Правовий ризик включає, але не обмежується, ризиком нарахування штрафів, пені або штрафних збитків у результаті здійснення нагляду, а також приватних судових позовів [2].

Згідно з Методичними рекомендаціями НБУ щодо управління ризиками, українські банки в своїй діяльності наражаються на операційно-технологічний ризик, тобто на «... потенційну загрозу фінансовому стану банку внаслідок неадекватності чи неспроможності внутрішніх процесів, персоналу та систем або зовнішніх подій, що виявляється у зміні чистого прибутку та/або власного капіталу банку» [15].

Слід відзначити, що документом, що прямо визначає деякі види операційних ризиків, більшою частиною пов'язаних з недбалістю або навмисними діями операційних працівників банку, та заходи щодо управління такими ризиками (мінімізація або оптимізація), є Положення «Про організацію операційної діяльності в банках України», затверджене постановою правління НБУ від 18.06.2003 №254 [1]. У ньому вказані наступні параметри, що стосуються управління операційними ризиками: визначення операційного ризику; докладний опис порядку проведення операційної діяльності банку; порядок перевірки та підпису різноманітних банківських документів (касових, розрахункових тощо); відповідальність працівників банку за помилки в первинних документах чи похибки при їх оформленні; порядок уніфікації аналітичного та синтетичного обліку операцій банку з метою їхньої перевірки; порядок функціонування системи внутрішнього контролю в банках України; порядок здійснення контролю за автоматизованою системою обліку в комерційних банках та ін. Але в цьому документі зазначені далеко не всі можливі випадки виникнення операційного ризику, що є стандартними в міжнародній практиці.

Зазначений документ визначає операційний ризик як ризик, який пов'язаний «з порушенням банківських правил та/або систем контролю за обробленням, проведенням операцій, документацією, що виникає як унаслідок зовнішніх причин, так і через помилки працівників банку» [17].

Деякі визначення використовують опосередкований (визначення Європейської комісії) або поєднання прямого та опосередкованого підходу до визначення операційного ризику, тобто під ними розуміються ризики, що не підпадають під інші категорії ризиків банківської діяльності (кредитний, ринковий, процентний ризик) і розраховується як залишкова величина [21]. На нашу думку, практичне застосування опосередкованого підходу об'єднує в одну групу стільки різноманітних ризиків, що унеможливує якісне управління ними.

Зважаючи на недостатнє відображення в науковій літературі, а також відсутності уніфікації поняття операційного ризику в українській та закордонній практиці, слід чітко розмежовувати операційний, стратегічний та юридичний ризик з метою покращення ефективності управління саме ним.

Фактори операційного ризику відрізняють цей ризик від кредитного та ринкового ризиків. Так, причиною погіршення якості кредитного портфеля може бути недотримання встановлених процедур кредитного процесу (фактор операційного ризику), а не погіршення фінансового стану позичальника (кредитний ризик). До значних втрат банку може призвести перевищення повноважень на участь у біржових торгах (фактор операційного ризику), а не зміна ринкової кон'юнктури (ринковий ризик).

Отже, згідно з вищеведеними визначеннями, можна сформулювати наступний перелік ризиків, що можуть бути операційними ризиками: ризики людського фактору (помилки, зовнішнє та внутрішнє шахрайство, хвороби та ін.); ризики технології (поломки устаткування, його невідповідність, системні збої в роботі та ін.); ризики зовнішніх подій (стихійні лиха, катастрофи тощо).

Системи управління операційними ризиками в банках повинні класифікувати події, що несуть операційний ризик, наступним чином:

- внутрішнє шахрайство: умисне невідображення в звітності окремих операцій, умисне здійснення недозволених операцій, умисна крадіжка або знищення активів, підробка банківських документів, здійснення операцій поверх визначеного ліміту, незаконне відхилення від сплати податків та інших платежів до бюджету, використання конфіденційної інформації з власною метою;
- зовнішнє шахрайство: всі випадки внутрішнього шахрайства, але за участю третьої сторони;
- кадрова політика та безпека діяльності: виплата заробітної платні, премій, винагород та інших платежів робітникам із порушенням умов договору та/або чинного законодавства; відсутність відповідного страхування діяльності службовців у банку та здійснення страхових виплат у повній сумі при настанні страхових подій; наявність дискримінації серед службовців за різними ознаками (стать, національність тощо);

- нанесення пошкоджень матеріальним активам: пошкодження внаслідок стихійних лих (катастроф, пожеж тощо) або умисних дій працівників банку чи третіх осіб;
- порушення в інформаційній системі банку: збої в роботі телекомунікацій, програмного та апаратного забезпечення;
- порушення в роботі енергопостачання та використання інших комунальних послуг;
- помилки в управлінні процесами: при вводі, загрузці або передачі даних, у веденні бухгалтерії, при наданні зовнішніх та внутрішніх звітів;

- інші події, що можуть призвести до виникнення операційних ризиків [21].

Досвід вказує, що основними операційними ризиками, що призводять до отримання збитків або недоотримання прибутків, є саме технологічні ризики, а основними індикаторними подіями, що вказують на наявність операційних ризиків, є:

- збої та помилки в роботі автоматизованих банківських систем (АБС) за відсутності або недостатності контролю;
- внутрішнє і зовнішнє шахрайство, пов'язане з наданням послуг, пов'язаних з віддаленим доступом до грошових коштів або інформації;
- тимчасові розриви в діяльності банків у зв'язку з виходом з ладу комп'ютерних, телекомунікаційних та інших систем банківського життєзабезпечення;

- перевищення лімітів трейдерами, співробітниками кредитних підрозділів за відсутності контролю за такими операціями та інше.

В цілому можна визначити наступні елементи операційних ризиків, на яких базується більшість визначень: 1) процеси; 2) людський фактор; 3) системи / технології; 4) зовнішні події.

Управління операційними ризиками – сукупність дій по ідентифікації, оцінці, моніторингу та контролю їх величини, й супроводжується формуванням звітності по управлінню ризиками, яка спрямована на забезпечення фінансової стійкості і прибутковості банку в довгостроковій перспективі.

Для налагодження здійснення ідентифікації операційних ризиків слід, по-перше, налагодити співпрацю робітників підрозділу ризик-менеджменту з працівниками інших підрозділів та департаментів, по-друге, розробити систему ранньої ідентифікації ризиків, тобто визначення подій, що непрямо впливають на появу операційних ризиків, але є підставою для їх виникнення, по-третє, розробити систему ідентифікації окремого виду операційних ризиків, що виникають внаслідок здійснення аутсорсингу, тобто залучення сторонніх професійних організацій для виконання окремих робіт на постійній основі. В цьому разі окремі ризики виникають у зв'язку з можливістю невиконання підрядником (субпідрядником) своїх обов'язків відповідно до договорів та чинного законодавства.

У зв'язку з початковою стадією інтеграції концепції управління операційними ризиками в українську банківську систему етап ідентифікації / збору інформації про ризики є наразі чи не основним реалізованим етапом управління ними.

Поточний стан даного етапу в банках України може бути охарактеризований тим, що:

- банки приступили до регулярного збору інформації про операційні збитки, при цьому розроблені стандартизовані форми звіту про настання випадків операційних збитків і відбувається регулярне їх заповнення;

- у банках ідентифікуються переважно ризики, пов'язані з прямими втратами, оскільки саме вони піддаються найбільш простому вимірюванню;

- ідентифікація ризиків здійснюється, в основному, співробітниками централізованого підрозділу операційних ризиків на основі відображених в управлінській звітності даних про втрати банку;

- зібрані банками бази даних щодо внутрішніх операційних ризиків не можуть вважатися репрезентативними за браком статистичної інформації. Відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду репрезентативно вважається вибірка за 3-5 років.

З урахуванням зазначених особливостей розвитку інструментарію зі збору та ідентифікації операційних втрат можна відзначити, що основними напрямками вдосконалення етапу збору інформації про ризики та їх ідентифікації можуть бути:

- підвищення якості вхідної інформації про операційні ризики шляхом розширення практики використання зовнішніх джерел інформації, до яких можна віднести: дані консалтингових / рейтингових агентств; обмін інформацією між банками; інформація про збитки з засобів масової інформації;

- удосконалення процесу збору інформації.

Ефективна оцінка операційних ризиків в грошовому вигляді напряму залежить від правильної їх ідентифікації відповідно до напрямку діяльності банку. Слід зазначити, що використання математико-статистичних моделей, що використовуються для оцінки ринкових ризиків, кредитних ризиків та ризиків ліквідності, майже неможливо внаслідок як самої природи операційних ризиків (різноманітні події, що викликають їхню появу, та практична неможливість уникнення цих ризиків), так і внаслідок особливостей процесу управління такими ризиками (ці ризики потрібно оптимізувати, а не мінімізувати, отже механізми управління та контролю операційного ризику є доволі особливими).

У вітчизняній практиці зараз лише з'являються наукові розробки щодо ефективного квантифікації операційних ризиків. У закордонній практиці банки можуть використовувати наступні підходи до оцінки операційних ризиків.

Важливим елементом оцінювання операційного ризику є його картографування (mapping), під яким розуміється рознесення ризику за бізнес-лініями. У стандартизованому методі TSA величина капіталу, що резервується під операційний ризик, пропорційна величині валового доходу. Отже, картографування операційного ризику можна розглядати як розподіл валового доходу за бізнес-лініями.

Базельським комітетом встановлені наступні принципи картографування:

- вся діяльність повинна бути співставлена з вісьмома бізнес-лініями у зрозумілий спосіб;
- будь-яка банківська або небанківська діяльність, яка не вкладається в схему бізнес-ліній, але становить допоміжну функцію по відношенню до діяльності, включеної в дану схему, повинна бути віднесена до бізнес-лінії, до якої належить цей основний вид діяльності. Якщо даною допоміжною послугою підтримується більш, ніж одна бізнес-лінія, повинні застосовуватися об'єктивні критерії розподілу;

- при розподілі валового доходу, якщо діяльність не може бути співвіднесена з конкретною бізнес-лінією, використовується бізнес-лінія, що приносить найбільший дохід (yielding the highest charge). Та ж бізнес-лінія застосовується до пов'язаної з нею допоміжною функцією;

- банки можуть використовувати внутрішні методи ціноутворення для розподілу валового доходу між бізнес-лініями за умови, що загальний валовий дохід для банку (який буде показаний в рамках базового індикативного підходу) в кінцевому підсумку буде дорівнює сумі валового доходу за всіма бізнес-лініями;

- співвіднесення видів діяльності з бізнес-лініями з метою розрахунку капіталу під операційний ризик повинно відповідати певним бізнес-лініям, які використовуються для розрахунку регулятивного капіталу під інші види ризику, наприклад, кредитного та ринкового. Будь-які відхилення від цього принципу повинні бути чітко мотивовані і задокументовані;

- процес співвіднесення повинен бути задокументованим;

- старший менеджмент (виконавче керівництво) відповідає за політику співвіднесення, яка повинна бути схвалена радою директорів.

Висновки. Отже, в світі досі не існує чіткої методології оцінки операційних ризиків у банках, що, в першу чергу, пов'язано з великим переліком подій, що призводять до їх виникнення, та практичною неможливістю використання математико-статистичного моделювання в процесі квантифікації операційних ризиків.

Список літератури

1. Альгин В. *Вероятностная оценка операционного риска* / В. Альгин // *Управление риском*. - 2006. - № 4. - С.57-64
2. *Готовчиков И. Системы управления банковскими операционными рисками по Basel II. Предложения по технологиям построения* / И. Готовчиков // *Банковские технологии*. - 2007. - №7. - С.40-44
3. *Дмитров С.О. Математична модель управління операційним ризиком в діяльності комерційного банку* / С.О.Дмитров, А.П.Коваленко, О.В.Меренкова // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. - Т. 19. - С.36-46

4. Дмитров С.О. Управління операційним ризиком комерційного банку методом байєсівського аналізу / С.О.Дмитров, О.В.Меренкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. - Т. 20. - С.131-140
5. Иконников А.Н. Некоторые вопросы минимизации операционных рисков в АБС / А.Н. Иконников // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2007. - № 3. - С.45-52
6. Каленбет Д. Управление рисками и защита информации в системах интернет-банкинга / Д.Каленбет // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2006. - №6. - С.62-68
7. Коротов А. Современные модели управления операционными рисками в коммерческих банках / А.Коротов // Банковские услуги. - 2006. - № 1. - С.20-22
8. Криворучко, С. Подходы к управлению операционными рисками платежных систем (опыт европейских центральных банков) / С.Криворучко // Управление риском. - 2007. - № 2. - С.45-49
9. Криворучко С.В. Подходы к классификации рисков платежных систем / С.Криворучко // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2006. - №10. - С.50-61
10. Кузнецов В.А. Формализация процесса возникновения операционного риска в системах электронных денег / В.А.Кузнецов, О.С.Рудакова // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2005. - № 4. - С.54-62
11. Кузьмин, А.Л. Количественный показатель уровня операционного риска в платежных системах / А.Л.Кузьмин // Деньги и кредит. - 2009. - № 3. - С. 43-52
12. Кузьмин А.Л. Риски платежных систем: мотивированные суждения или формализованные оценки? Парадигмы надзора и наблюдения / А.Л.Кузьмин // Деньги и кредит. - 2009. - № 11. - С. 29-38
13. Лакосник Е. Что такое операционный риск и как им управлять / Е.Лакосник // Банковская практика за рубежом. - 2006. - № 4. - С.53-58
14. Лямин Л.В. Анализ факторов риска, связанных с интернет-банкингом / Л.В.Лямин // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2006. - № 5. - С.52-64
15. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/361.pdf.
16. Платіжні системи : навч. посіб. / В.А. Ющенко, А.С.Савченко, С.Л. Цокол та ін. – К.: Либідь, 1998. – 416 с.
17. Про організацію операційної діяльності в банках України : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003 № 254 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – С. 164-192
18. Ревенков П.В. Электронный банкинг: организация и методика защиты от противоправных действий / П. В. Ревенков, А.Н.Воронин // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2009. - №2. - С. 68-77
19. Ревенков П.В. Электронный банкинг: риски использования для противоправных действий [Текст] / П. В. Ревенков, А. Н. Воронин // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. -2008. - №6.- С.45-56
20. Савченко А.С. Управління ризиками в платіжних системах: дис... канд. екон. наук : 08.04.01 / Савченко Анатолій Степанович. - Суми, 2000. - 181 с.
21. Сазыкин Б. В. Управление операционным риском в коммерческом банке / Б.В.Сазыкин. - М.-СПб.: Вершина, 2008. – 291с.

Криклій, О.А. Інструментарій оцінки операційного ризику банку [Текст] / О.А.Криклій, О.В. Крухмаль // Економічний аналіз. – 2011. – № 1 (9) – С. 168-172.